
Проблема основного тексту творів Григора Тютюнника (новела "Три зозулі з поклоном")

Олексій Неживий,

кандидат педагогічних наук,
професор кафедри філологічних дисциплін
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка

Текстологічна проблематика літературної творчості Григора Тютюнника в центрі уваги дослідника. Йдеться про насильницьке редагування та засилля цензури в 60-х — 70-х роках XX століття. Результатом текстологічного аналізу став вибір основного тексту новели "Три зозулі з поклоном".

Ключові слова: текстологічна проблематика, цензура, насильницьке редагування, основний текст.

Одним із найвидатніших українських новелістів є Григор Тютюнник. Однак новела талановитого письменника "Три зозулі з поклоном", починаючи з першодруку, продовжує публікуватися з багатьма текстологічними помилками, тим самим знецінюючи глибину й чистоту письменницького слова. До того ж цей літературний твір вивчається в 11 класі загальноосвітньої школи. Взявши за основний текст авторський аудіозапис, що багато років зберігається в лубенського фотохудожника Володимира Білоуса, вперше публікуємо новелу "Три зозулі з поклоном" в первозданному вигляді. Пропонується також текстологічне дослідження.

Письменник продовжує жити в своїх творах. Вислів цей давно став аксіомою, як і те, що кожне посмертне видання видатного письменника є завжди жаданим для читачів. Саме така художня спадщина Григора Тютюнника, бо він назавжди увійшов у літературу як митець, що відобразив національний образ світу, який нерідко насильницьки деформувався, навіть знищувався, однак випростувався до нового життя.

Починаючи з 1968 року, тобто з першої публікації новели "Деревій" ("Вітчизна", 1968, № 7), багато літературних творів письменника зазнали редакторських та цензурних втручань, що значно погіршували текст. Нові видання творів Григора Тютюнника передрукуються із різних видань без будь-яких текстологічних правил, до того ж упорядники нерідко припускаються помилок, що призводить до нових різночитань. Ці фак-

ти можна пояснити переважно об'єктивними причинами: підцензурний характер прижиттєвих видань, неможливість видання творів за життя автора, відсутність багатьох автографів, незавершеність деяких творів (наприклад, "Житіє Артема Безвіконного"), а також суб'єктивними причинами: ігнорування текстологічних правил підготовки до друку та просто коректорська недбалість.

Досі ми наводили літературно-критичні судження багатьох науковців, однак, як стверджує Галина Бурлака, "навіть значна міра вивченості особи того чи іншого автора істориками літератури не може замінити саме текстологічного дослідження даного матеріалу, адже предмет, завдання і методи цих літературознавчих дисциплін різні" [1, 5].

Художні твори Григора Тютюнника за його життя зазнавали постійної насильницької деформації, а тому потребують очищення, підготовки нового видання, яке має з'явитися тільки після текстологічного дослідження.

Текстологічна робота потребує вивчення автографів, першодруку, різних редакцій, варіантів, встановлення основного (дефінітивного) тексту, і врешті-решт підготовки до друку (повного) академічного видання. Думається, що інтерпретація літературного твору без скрупульозного текстуального вивчення призводить до поверховості чи й псевдонауковості в літературознавчому дослідженні, особливо тоді, коли під "наймодернішу" індивідуальну концепцію інтерпретатора "підлаштовується" творча спадщина талановитого митця. Тому текстології, як базовій галузі сучасного літературознавства, має приділятися особ-

лива увага саме тепер, коли не стало ідеологічного, цензурного й редакторського засилля. Потребують якнайшвидшого очищення, тобто перевидання, твори письменників-класиків нової української літератури, які нерідко нівечились при підготовці до видання.

Так, зібрання творів Івана Франка в п'ятдесяти томах (1976—1986) стало видатним явищем не тільки у франкознавстві, але й в українській текстології загалом. Однак, зважаючи на тодішній ідеологічний тиск, до п'ятдесятитомника не ввійшло чимало художніх творів, перекладів, наукових праць митця. Як зазначає Микола Легкий, автор передмови до окремого тому Івана Франка "Покажчик купюр", упорядники нерідко змушені були вдаватися до купюрування Франкових текстів: "зовсім не всі міркування видатного майстра художнього слова й науковця збігалися з тодішніми панівними політичною, ідеологічною, національною доктринами" [2, 5]

Подібні насильницькі втручання в творчу спадщину видатних українських митців мали місце в багатотомних виданнях творів Івана Нечуя-Левицького, Лесі Українки, Панаса Мирного та інших. В останні роки вже підготовлені та видані чотири додаткових томи до 50-томного Зібрання творів Івана Франка. Давно назріла проблема нових академічних видань українських письменників другої половини XIX початку XX століття.

Однак, вірогідно, що найбільшого, найвіроломнішого втручання зазнали талановиті митці української новітньої літератури, й саме ті, кому була чужою самоцензура, хто найвище ставив творчу гідність в морально найскладніші для митців 60—70-ті роки кінця XX століття. Їм, до речі, з академічними виданнями особливо не поталанило. І чи не найпершим треба назвати ім'я Григора Тютюнника, адже його твори, що зазнали насильницького втручання, і далі у спотвореному вигляді переходять із однієї книжки до іншої.

Написання наукової біографії кожного видатного українського письменника теж потребує насамперед проведення текстологічного дослідження, адже будь-яка історико-літературна праця ґрунтується на письменницьких текстах.

Найважливішою проблемою в текстології є встановлення основного тексту. У радянському літературознавстві найбільш усталеним був текстологічний принцип, коли за основу брався останній прижиттєвий текст, який і мав виражати останню творчу волю автора. Але ж літературні твори, які належали талановитим українським письменникам і були опубліковані, зазнавали постійного цензурного і редакторського втручання. Тому тепер вчені-текстологи дедалі частіше говорять про те, що слід враховувати й такий важливий аспект текстологічних досліджень української новітньої літератури як багатоваріантність або проблему двох редакцій, поява яких диктувалася мотивами скоріше ідеологічними, аніж творчими. Отже, зважаючи на вищесказане, будемо дотримуватись думки, що основним текстом може бути й більш рання, навіть від першодруку, редакція літературного твору.

На жаль, у дослідженнях сучасних літературознавців ще мало уваги приділяють текстологічному аналізу творчої спадщини Григора Тютюнника. З-поміж досягнень необхідно виділити підготовку до друку Анатолієм Шевченком художніх творів, які за життя автора не публікувались, нарис життя і творчості "Григор Тютюнник" Лариси Мороз, передне слово Миколи Жулинського до першого оприлюднення уривків зі щоденників та записників письменника "Я — людина, я буду майстром", здійсненого Раїсою Мовчан, та її статті "Неопублікованими сторінками записників Григора Тютюнника", примітки Віталія Дончика до вибраних творів Григора Тютюнника "Облога" (К.: Пульсари,

2004), де подано докладні відомості про першодруки й наступні публікації.

Здійснюючи текстологічний аналіз, з'ясуємо, що в першодруці ("Вітчизна". — 1973. — № 3. — С. 31) зазнала суттєвих змін одна з ключових фраз оповідання "Нюра": "Людину тепер ніхто не бачить", адже набула іншого вигляду — "Людину не побачив". Уже в збірці "Крайнебо" (1975 р.) автор зміг відновити основний текст, тобто повернути цьому реченню його повноцінне змістове навантаження.

А в листі до Ніни Дангулової після публікації перекладу оповідання "Нюра" в журналі "Сельская молодежь" (1973, №3) Григор Тютюнник вдячно писав: "Спасибі весні, що підбадьорила мене. Спасибі й Вам, і хлопцям із "С. М." (Не зіпсували оповідання). У "Вітчизні" № 3 зіпсували одне досить важливе речення, де Нюра говорить: "Людину тепер ніхто не бачить!" Я написав оце речення, надаючи йому в основному значення психологічного (адже скривдженому здається, що всі люди здатні лише кривдити, це спалах маленької амбіціозної людини), а у "Вітчизні" зробили на ці слова наголос соціальний — і зняли. Безглуздо, звичайно. І смішно. Їй-богу, скоро і слово "чесний" може стати іронічним, як, наприклад, уже трапилося з поняттям "інтелектуальний". Все можна, виявляється!" [10, 128].

Також у збірці "Крайнебо" вдалося повернути не тільки назву оповідання "**Іван Срібний**", бо у першодруці (Вітчизна. — 1975. — №11) — "Коли сходяв місяць", а й своєрідну розв'язку твору. "Можна я вас підожду? — спитала вона тихо..." — такими словами завершувався твір у першодруці, цим самим нівелювалася головна проблематика: моральна чистота й цілісність народного характеру головного героя — Івана Срібного.

Не вдалося повернутися до авторської справжності в оповіданні "Устим і Оляна". Уперше його під назвою "Устим" оприлюднено в "Літературній Україні" (1975. — 15 квіт.). Про вторгнення в текст Григор Тютюнник писав у листі до Володимира Білоуса: "Устима" в "Л. У." дуже коротили. Пам'ятаєш байку про "Охрїмову свитку"? То ото за цим принципом. Збоку воно, може, й непомітно, а мені болять: наче безпальний ходив днів зо два, потім за іншою роботою забув, махнув безпальною рукою і "вп'єть", як кажуть у Шилівці, за роботу сів, бо що ж" [10, 139].

Удруге вже під назвою "**Устим та Оляна**" і підзаголовком "Сімейна історія" оповідання ввійшло до збірки "Крайнебо". У єдиній прижиттєвій книжці вибраного, як сказано в анотації "кращих творів письменника", "Коріння" (К.: Дніпро, 1978) цього оповідання немає. Вірогідно, причина теж текстологічного характеру, коли автор не погоджувався на будь-які зміни. Збереглася його записка, ймовірно до редактора книжки, із текстом закінчення цього твору: "Оляна знімає кофту, постогнує, охає, лізе на піч. А Устим бере з купки книжок на лутці замацьканий підручник ботаніки і шепотом вичитує вчені слова про життє ґрунтів, дерев та вод.

Потім, уже в ліжку, він буде довго розмірковувати про велику мудрість землі, поринаючи в нетривкий сон і знов прокидаючись, і наслухатиме, чи не чути десь по селу півнячої сурми досвітіти".

Далі йде дописка: "Отак треба закінчити "Устима"... В російському варіанті так" [, 29]. Справді, в російських виданнях, починаючи з першодруку перекладу (Дружба народів. — 1975. — № 7), збережено авторський текст: "Оляна снимает кофту, постанывает, охаёт, зеваёт и взбирается на печь. А Устин берет расстрепанный, пухлый учебник ботаники и вычитывает шепотом ученые слова о жизни грунтов, трав, деревьев и вод.

Потом, уже в постели, он будет долго размышлять о мудрости земли, забываюсь в полусне и снова просыпаюсь с ласковой надеждой услышать хрипловатый после дремоты петушиний голосишко..." [4, 183]. Щоправда, й тут перекладач пішов спрощеним шляхом, аби не довго мудрувати з метафорою "півнячої сурми досвітньої".

Прикро, що в українських виданнях досі так і не виконано творчої волі автора, адже поновлення основного тексту надало б образу Устима нових рис представника народної натурфілософії.

Ще в книжці "Крайнебо" фраза із першодруку оповідання "Іван Срібний" у "Батьківських порогах" — "Уся зміна. Чотири вантажники й два шофери" [52, 69], що надавала певного сатиричного забарвлення, замінено стилістично нейтральною: "Уся зміна. Двадцять сім чоловік" [5, 104]. Основний текст поновлено в книжці "Облога" (2004).

Ще більш віроломно вчинила цензура з новелою "Три зозулі з поклоном", що вперше друкувалася на сторінках журналу "Ранок" (1977. — № 5. — С. 14 — 15). В авторському тексті, де йдеться про лист каторжанина сталінських таборів, допущено багато виправлень, які не сумісні із основним текстом.

Першодрук

"Учора дав мені товариш скалку од дзеркальця, я глянув на себе і не впізнав. Не тільки голова вся, а й брови посивіли. Зразу подумав: може, то іній (це надворі було), тернув долонею — ні, не іній..."

Більше не дивитимусь.

Часто сниться мені моя робота. Наче роблю вікна, двері фільончасті, столи, ослони. І так мені руки потім засверблять, що, буває, ложки хлопцям ріжу на дозвіллі ... А руки як не свої. Дерево тут хороше, у нашій стороні з нього білі палати робили б. Але сире. Та й інструмент не той, що в мене був. Ти його ще не спродала? Як буде скрута — не жалій. Коли повернуся, на новий розживемось. Соню, аби ти знала, як хочеться вижити. Не так-то й далеко я зайшов, та далеко вертатися.

Ти питаєш, як нас годують, як одягають на зиму".

Наводимо також варіант тексту із найновішого видання творів Григора Тютюнника, що майже збігається із першодруком, який зазнав насильницького втручання.

Варіант другий

"Учора дав мені товариш скалку од дзеркальця, я глянув на себе і не впізнав. Не тільки голова вся, а й брови посивіли. Зразу подумав: може, то іній (це надворі було), тернув долонею — ні, не іній..."

Більше не дивитимусь

Часто сниться мені моя робота. Наче роблю вікна, двері фільончасті, столи, ослони. І так мені руки потім засверблять, що, буває, ложки хлопцям ріжу на дозвіллі ... А руки як не свої. Дерево тут хороше, у нашій стороні з нього білі палати робили б. Але сире. Та й інструмент не той, що в мене був. Ти його ще не спродала? Як буде скрута — не жалій. Коли повернуся, на новий розживемось. Соню, аби ти знала, як хочеться вижити. Не так-то й далеко я зайшов, та далеко вертатися.

Ти питаєш, як нас годують, як одягають на зиму" [7, 392].

На жаль, жодна із шкільних хрестоматій, де вміщено текст новели Григора Тютюнника "Три зозулі з поклоном", не подає текстологічного джерела здійсненої публікації. Прикро, що текст цього літературного твору, який розрахований на величезну аудиторію — учнів одинадцятого класу — зазнає ще більшої деформації. Для аргументації вищесказаного наводимо фрагмент

тексту із найновішої хрестоматії: Українська література. 11 клас. Рівень стандарту, академічний рівень: Хрестоматія-довідник / Упорядник О. І. Борзенко. — Х.: Вид-во "Ранок", 2011.

"Учора дав мені товариш скалку од дзеркальця, я глянув на себе і не впізнав. Не тільки голова вся, а й брови посивіли. Зразу подумав: може, то іній (це надворі було), тернув долонею — ні, ні, не іній..."

Більше не дивитимусь.

Часто сниться мені моя робота. Наче роблю вікна, двері, фільончасті, столи, ослони. І так мені руки потім засверблять, що, буває, ложки хлопцям ложки ріжу на дозвіллі ... А руки як не свої..."

Ти питаєш, як нас годують, як одягають на зиму" [8, 15].

Тотожний текст уміщено також ще в одній шкільній хрестоматії: Українська література: Хрестоматія для 11 кл. серед. навч. закладів / Упоряд. Р. В. Мовчан, Ю. І. Ковалів. — Київ: ВТФ "Перун", 2000. — С. 494.

Текстологічний аналіз дає можливість стверджувати, що за основний текст варто обрати редакцію новели "Три зозулі з поклоном" у книзі "Григор Тютюнник. Вибрані твори" ("Дніпро", 1981), врахувавши авторську редакцію аудіоавтографа, що зберігається в особистому архіві фотохудожника Володимира Білоуса. Здебільшого тут наявні зміни мовностилістичного характеру, але ж для такого художника слова як Григор Тютюнник усі вони мають неабияке значення. А в тексті першодруку редагування носять насильницький характер: щонайперше позбавитися тих слів і виразів, що вказують на перебування головного героя в ув'язненні. Тому в тексті вираз "ходила з передачею аж у Ромни" змінено "ходила аж у Ромни", а з виразу "це надворі було, не в бараці" стало "це надворі було". Речення "Він мені, мабуть, уже не пригодиться" набуло істотних змін: "Коли повернуся — на новий розживемось" Далі в тексті слово "на нарах", виправлено "по землянці", а "Сибір неісходиму" (цю своерідну апеляцію до Шевченкового "Кавказу") на "цей світ неісходимий".

На жаль, наступні видання творів Григора Тютюнника, де публікувалася новела "Три зозулі з поклоном", більше дотримувалися журнального першодруку, хіба що окрім поновленого виразу "Сибір неісходиму".

Про цензурно-редакторську сваволю, нестерпні умови для автора в процесі підготовки книжки "Коріння" до друку читаємо в листі Григора Тютюнника від 31 січня 1978 р. до П. Т. Малєєва: "Оповідання ("Кізоньку") в журналі зняли з другої верстки. Цензура. Чийсь руки дужче й дужче, жорстоко, чую, стискають мою шию. За кожним моїм рядком стежить чийсь вандаляче око... Вибране уже півмісяця читають і перечитують у тій же цензурі. Звірили все з попередніми українськими виданнями, тепер звіряють з російськими книжками, шукають чогось. Тобі легко уявити тепер, як я себе почуваю. А ще ж треба і працювати: думати, відчувати, шукати душевної рівноваги, забуватися, щоб було слово і світло на папері" [10, 164].

До Ніни Дангулової: "Книжка В.М.Шукшина в наборі. Але якщо за неї мене будуть так мучити, як за перевидання у "Дніпрі" ("Коріння"), то я неодмінно спробую на чийсь прислужницькій фізіономії колишню свою козацьку силу і піду на 15 діб..."

О.Гончару питав у мене про дніпровське видання: "Це воно що — вибране?"

"Перебране", — відповів я.

Одне слово, хтось у Києві "учредив" за мною "глаз да глаз". Навіть цензорів намовили взяти мене під особисту опіку. За такої "ласки" я багацько напишу? Цілком очевидно, що мене хочуть наштовхнути на роздуми про власне існування, потім узяти на вуздечку — і

повести пасти на інші, капроново-бодьорі ("бодряческіе") трави.

Я ж бачу, як хлопці-українці, навіть обдаровані, почали писати..." [10, 165 — 166].

Не раз із великим душевним болем говорив митець про засилля над його творчістю фари-сейсько-диктаторської видавничої системи, як наприклад, у листі до Феодосія Рогового від 1 січня 1978 р.: "Зупинилася була моя верстка у "Дніпрі". Минає місяць, півтора — не засилають. Перечитали дніпряни всі, від коректора до директора. Кажуть: ми — за, але... І мнуться. Питаю: де верстка? Ніхто не знає. "У видавничстві немає", — кажуть. "А де ж?" Знизують плечима. "У ЦК?" "Ні!" Отже, думаю собі, в Комітеті.

А в комітеті твій близький земляк і начальник літературний отак собі грайливо, з усмішкою і рум'янцями на щоках, питає:

— А тобі, Григорю, не здається, що як зібрати твої оповідання до купи, то чи не можна, чи не схочеться вмерти?

— Якби мені так здавалося, — одказую, — то я краще вмер би сам, ніж писати.

Одне слово, вишла переверстка. Зняли троє оповідань і з десятком купюр зроблено. Найдужче мені шкода "Трьох плачів над Степаном" [10, 162].

Згадка про земляка і літературного начальника стосується тодішнього заступника голови держкомвидаву Дмитра Цмокаленка, який народився в Глобинському районі на Полтавщині. А з верстки "Коріння" вилучено новели "Обмарило", "Чудасія", "Три плачі над Степаном", скорочено один з листів Григора Тютюнника у спогадах "Коріння".

Григор Тютюнник завжди був непоступливий до свавільного редагування своїх творів, однак, як бачимо, доводилося захищати й відстоювати більшість із написаного. Тому, думається, найкращою пам'яттю про письменника буде скрупульозне дотримання його авторської волі при визначенні основного тексту, що й стане надійним підґрунтям для підготовки повного (академічного) видання творів талановитого митця.

Література

1. Бурлака Г. М. Літературна спадщина Маркіяна Шашкевича: Проблеми текстології: монографія / Бурлака Г. М. — К.: Наук. думка, 1988. — 114 с.
2. Легкий Микола. Без купюр / М. Легкий // Франко Іван. Зібрання творів: у 50 т. / І. Франко; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) [та ін.]. — К.: Наук. думка, 2008 — 2009. Покажчик купюр / ред. Є. К. Нахлік. — 2009. — С. 5 — 8.
3. Особистий архів автора. Лист Григора Тютюнника до редактора видавництва "Молодь" Н. Мурченко. 21 червня 1975 р., 1 арк.
4. Тютюнник Г. Повести и рассказы / Тютюнник Г. М.; авт. ориз. пер. с укр. Н. Дангуловой. — М.: Сов. писатель, 1989. — 715 с.
5. Тютюнник Г. Крайнебо: Оповідання / Г. М. Тютюнник. — К.: Молодь, 1975. — 128 с.
6. Тютюнник Г. Вибрані твори: Оповідання. Повісті / Г. Тютюнник; передм. Б. Олійника. — К.: Дніпро, 1981. — 607 с.
7. Тютюнник Г. Холодна м'ята: Оповідання, повісті, твори для дітей / упоряд. і передм. П. Засенка. — К.: Укр. письменник, 2009. — 843 с.
8. Українська література. 11 клас. Рівень стандарту, академічний рівень: Хрестоматія-довідник / Упорядник О. І. Борзенко. — Х.: Вид-во "Ранок", 2011. — 576 с.
9. Українська література: Хрестоматія для 11 кл. серед. навч. закладів / Упоряд. Р. В. Мовчан, Ю. І. Ковалів. — Київ: ВТФ "Перун", 2000. — 576 с.
10. "Щоб було слово й світло": Листування Григора Тютюнника / передм., упоряд., прим., підгот. текстів О. І. Неживого. — Луганськ: Альма-матер, 2004. — 232 с.

ГРИГІР ТЮТЮННИК

Любові всевишній присвячується
ТРИ ЗОЗУЛІ З ПОКЛОНОМ

Я виходжу з-за клуба, в новенькому дешевому костюмі (три вагони цегли розвантажив з хлопцями-однокурсниками, то й купив) і з чемоданчиком у руці. І перше, що бачу — хату Карла Яркова. А перед нею — молоденька сосна рівними рядочками на жовтому піску. На ганку Карпової хати стоїть Марфа Яркова і веде мене очима. Вона стоїть без хустки, сива, пишноволоса — колись її волосся **було жовтим** і сяяло проти сонця золотим, тепер не сяє. Видно, думаю собі, волосься умирає раніше, ніж людина...

Підійшовши ближче, я вклоняюся Марфі й кажу через молоденьку сосну:

— Здрастуйте, тітко.

Марфа ворухить губами і проводить мене далі, аж доки я не увійду в сосну "велику" (у нас її називають це: "та, що твій тато садив").

Дома мене стрічає мама, радіє, плаче і підставляє мені для поцілунку сині губи.

— Мамо, — питаю після того, як куці студентські новини розказано (сесію здав, костюм [ось] **осьо** купив), — а чого тітка Марфа Яркова на мене так дивиться?

Мама довго мовчить, потім зітхає і каже:

— Вона любила твого тата. А ти на нього схожий...

Марфа — тоді її в селі за маленький зріст звали ["маленькою Марфою"] **Марфочкою** — знала, що лист від тата приходить раз на місяць. Вона чула його, мабуть, ще здалеку, той лист, мабуть, ще з півдороги. І ждала. Прийде до пошти, сяде на поріжку — тонесенька, тендітна, в блаженській вишиваній сорочині й рясній [спідничині] **спідничці** над босими ногами — і сидить, сяє жовтими кучерями з-під чорної хустки: втекла від молотарки або від косаря, за яким в'язала, або з лук, де сіно скиртують.

Сидить на поріжку і обриває пелюстки на ромашці, шепочучи: "Є — нема, є — нема, є..."

Коли з пошти виходив наш поштар дядько Левко — [височенний] **височезний**, худючий, як сама худорба, з брезентовою поштарською [сумкою] **сумою** через гостро підняте вгору плече, Марфа підхлювалася йому назустріч і питалася тихо, **благально** зазираючи знизу в його очі:

— Дядечку Левку, а од Мишка є письомце?

— Нема, — одказував Левко, блукаючи очима поверх золотого Марфиного волосся, що вибілося з-під чорної хустки.

— Не брешіть, дядечку. Є...

— Ну — є! Є... так не тобі, а Софії.

— Дядечку Левку! Дайте я його хоч у руках подержу...

— Нельзя. Чужі [письма] **письма** нікому давати не можна. Заборонено.

— Я тільки в руках подержу, дядечку, і оддам. Сині Марфині очі запливають слізьми і **жалібно** сяють угору на дядька Левка — ще синіші.

Левко озиряється докола, зітхає немічно худими грудьми і манить Марфу пальцем за пошту. Там він дістає із суми конверт і простягає Марфі:

— На. Тільки нікому не кажи, що давав, бо за це... виженуть мене.

— Ні-ні-ні, дядечку! — аж похлинається від щирості Марфа. — Ось вам хрест святий!

Вона хапає з **дядькових** Левкових пучок листа — сліози рясно котяться їй по щоках — пригортає [його] **того листа** до грудей, цілує в зворотну адресу...

— Чорнила слізьми не розмаж, — каже Левко і одвертається: жде.

Марфа, якщо поблизу не видно людей, нескоро віддає йому листа, мліючи з ним на грудях, і шепече, шепече...

— Ну, от бачте, нічого я йому і не зробила... Тепер несіть Софії. Я ж нічого йому не зробила... Спасибі, дядечку, рідненький... Нате вам ось, вип'єте за його здоров'я.

Вона дістає з-за пазухи пожмаканого карбованця і вкладає Левкові в долоню.

— Хіба що за його здоров'я, — бурмотить Левко, — а так зроду не взяв би...

І чимчикує в село, наставивши вгору гостре плече з порожньою майже сумою (тоді не дуже-то люди писали один одному).

А Марфа біжить на роботу, **не біжить** — птахою летить, щоб дов'язати до вечора свої шість кіп — і вітер сушить — не висушить сльози в її очах.

— А хто вам про це розказував, мамо? Дядько Левко?

— Ні. Він мовчав. Сама бачила й чула. Я теж-бо за нею слідкома з роботи тікала. Отуди ярком, ярком — і до пошти. Дивлюсь, а вона вже на поріжку сидить, жде... Вона щораз перша вгадувала, коли тато обізветься.

— І ви на неї не сердилися?

— У горі, сину, ні на кого серця немає. Саме горе.

— А як же то — вона вгадувала, а ви — ні?

— Хтозна, сину. Серце в усіх людей неоднакове. В неї таке, бач, а в мене таке... Вона за тата набагато молодша була. Йому тридцять три, а їй дев'ятнадцять. Два годочки прожила з Карпом своїм і нажилася [на] **за** сто. Тато ж... він якось і не старів, однаковий зостався і в двадцять, і в тридцять годочків... сокіл був, ставний такий, смуглий, очі так і печуть чорнющі. Гляне було — просто гляне [і все], а в грудях так і потерпне. Може, тому, що він рідко піднімав очі. Більше долонею їх [прикриє] **прикриває** і думає про щось. А востаннє як бачила його (ходила з передачею аж у Ромни, їх туди повезли), то вже не пекли, а тільки голубили — такі сумні. Дивиться ними — як з туману.

Вони до нас на посиденьки ходили, Карпо і Марфа. Щовечора. І гомонимо бувало втрьох або співаємо потихеньку. Тато баритонем, [а] я другим йому помагаю, а Марфа першу веде. Голос у неї тоді такий був, як і сама вона, ось-ось наче переломиться, ну, ловкий. А Карпа хоч викинь. Сидить у стелю дивиться. Або у вуса дме, то в один, то в другий — розпушує. То я йому галушок миску гарячих (він їсти страх любив), ложку в руки — їж, Карпе! І тьопає, як на себе кидає. Ми співаємо, а він вусами пару з миски ловить та сопе так, що каганець на столі як не погасне. "Я, — каже, — картоплю в галушках люблю. Картоплі треба більше кидать у галушки". Товстопикий був, товстоногий. І рудий — матінко ти моя... Як стара солома. Марфа проти нього — перепілочка. Ото гляне було, як він над галушками катується, зітхне посеред пісні й одвернеться, а сльози в очах, наче дві свічки голубі. До тата... Я ж **то** бачу. А він затулить надбрів'я долонею і співає. Або до тебе в коліску всміхається та приколисує легенько.

"Ти, Михайле, — кажу, — хоч би разочок на неї глянув. Бачиш, як вона до тебе світиться".

А він:

— Навіщо ж людину мучити, як вона й так мучиться?

Очі мамині сухі, голос ані здригнеться, і я чую за ним: спогади [її] **їй** не щемлять [їй] і не болять — вони закам'яніли.

ОСТАННІЙ ЛИСТ ВІД ТАТА

Софіє! Соню!

Учора дав мені товариш скалку від дзеркальця, і я вперше за два роки себе побачив. Побачив і не впізнав. Не тільки голова вся, а й брови посивіли. Зразу подумав був: може, то іній (це надворі було, не в бараці), тернув долонею — ні, не іній.

Більше не дивитимусь.

Роблю я тут, як і дома: вікна (тільки не для хат), двері (тільки не фільончасті), столи, ослони, ложки хлопцям ріжу на дозвіллі крадькома...

Погане виходить, серце болить, як подумаю, що це ж із моїх рук виходить отаке. Дерево хороше, в нашій стороні з нього білі палати [робити] робили б. Але сире. Та й інструмент не той, що в мене був. Ти його ще не спродала? Як буде скрута — не жалій. Він мені, мабуть, уже не пригодиться. Не так-то й далеко я зайшов, та далеко вертатися.

Ти питаєш, як нас годують, як удягають на зиму. Годують, так: такою смачною юшкою щодня, що навіть Карпо Ярковий п'ятнадцять мисок умолотив би, ще й добавки попросив! Вдягачка звичайна, селянам до неї не звикати.

Сю ніч снилася [мені] моя сосна. Це вона [вже] досі **вже** в коліно, а може, й вища. Сосна — а за неї річки сине крило... Ні ти, ні синок, мій колосок [чось] **чогось** давно не спитесь, тільки привиджується.

Сусіда мій по нарах молиться уві сні, а Бога не називає. До кого молиться?..

Соню!

Не суди мене гірко. Але я ніколи нікому не казав неправди і зараз не скажу: я чую щодня, що десь тут коло мене ходить Марфина душа нещасна. Соню, сходи до неї і скажи, що я послав їй, як співав на ярмарках Зіньківських бандуристочка **наш** сліпенький, послав три зозулі з поклоном, та не знаю, чи перелетять вони Сибір неісходиму, а чи впадуть од морозу.

("Сибір неісходиму" було нерішучою рукою закреслено густим [чорним] **зеленим** чорнилом, а вгорі **знову** [тою ж рукою] написано [знову] "Сибір неісходиму").

Сходи, моя єдина в світі Соню! Може, вона покличе свою душу назад і тоді до мене прийде забуття хоч на хвилю.

[Обнімаю] **Обіймаю** тебе і несу на руках коліску з сином, доки й житиму...

Коли се було... А я досі думаю: "Як вони чули один одного — Марфа і тато? Як?...". А ще думаю: "Чому вони не одружилися, отак один одного чуючи?"

— Тоді не було б тебе... — шумить велика "татова сосна".

Примітки. У тексті новели в квадратних дужках позначені слова або частини слів, які замінені при підготовці до друку, іншим шрифтом виділені зміни, що зроблені у відповідності з основним текстом у виданні: Тютюнник Г. Вибрані твори: Оповідання. Повісті / Г. Тютюнник; передм. Б. Олійника. — К.: Дніпро, 1981.

The problem of the main Hryhor Tiutiunyk's textual works (a novel "Try zozuli z poklonom")

In the centre of author's attention is the textological problem of the literary works. Also a piece of contribution is made to the aspect of literary critics in 60-70-s of XX c. As a result of that there has been published a novel "Try zozuli z poklonom".

Key words: textological problem, critical overview, main text, publishing and editing.